

Grundtvigs Brorson

Sune Auken og Johan Damsgaard

Artiklen analyserer Grundtvigs forhold til Brorsons salmedigtning. Den består af tre dele. Første del fremlægger og forklarer Grundtvigs – forholdsvis sparsomme – udtalelser om Brorson. Anden del giver en generel karakteristik af Grundtvigs gendigtninger af Brorsons salmer og gennemgår en række konkrete eksempler på Grundtvigs ændringer. Tredje del er en mere udfoldet analyse af Grundtvigs syv gendigtninger af “Den yndigste rose er funden”. Artiklen afsluttes med nogle samlende refleksioner over Grundtvigs gendigtningsspraksis, der indsætter den i en gennemræssig kontekst, sammenholder Grundtvigs digteriske praksis over for Brorson med hans generelle praksis som salmegendigter og forsigtigt peger frem imod de to digteres respektive rolle i eftertidens kirkeliv. Artiklen efterfølges af et tredelt appendiks, der opnoterer, hvilke af Brorsons tekster Grundtvig har gendigtet, giver en tilstræbt fuldstændig oversigt over Grundtvigs gendigtninger af Brorson og gengiver Grundtvigs gendigtninger af “Den yndigste rose er funden”.

Indledning

Grundtvigs forhold til Kingo er om ikke godt belyst i Grundtvigforskningen så i hvert fald velkendt. Kingo er, sammen med Luther, det vigtigste forbillede for Grundtvigs salmedigtning, og Grundtvigs referencer til ham er mangfoldige og respektfulde. Selv når der udtrykkes uenighed, sker det som regel under anerkendelse af forgængerens format. Emnet ville i sig selv være stort nok til at bære en større fremstilling med gennemgang af de mange referencer, kommentarer til og påvirkninger fra Kingo. Magnus Stevns’ behandling af emnet (1949) er en god begyndelse, men emnet fortjener en mere udfoldet undersøgelse.

Brorson omtales derimod langt sjældnere hos Grundtvig og har en mindre formativ betydning for ham. Grundtvig var 32 år gammel og havde

et omfattende forfatterskab bag sig, da han for alvor stiftede bekendtskab med Brorson, og derfor er det heller ikke overraskende, at denne får en mindre central rolle hos Grundtvig end Kingo. Det er måske derfor, faglitteraturen heller ikke i særlig høj grad har behandlet forholdet. Den eneste udfoldede gennemgang er Jørgen Sørensens udmærkede artikel i *Grundtvig-Studier* 1966, der sporer materialet grundigt og fremlægger det pædagogisk. Materiale-mæssigt er der faktisk ikke meget at tilføje til Sørensens fremstilling. Taget i betragtning, hvor stort Grundtvigs forfatterskab er, er det altid muligt at overse noget, men selv med de forskellige elektroniske ressourcer, der er til rådighed i dag, lykkedes det kun at finde ganske lidt, som Sørensen ikke har opsporet. Til gengæld har der aldrig været foretaget en mere fortolkende gennemgang af materialet, hvad Sørensen også selv påpeger (Sørensen 1966, 39).¹ Det er derfor denne mere fortolkende gennemgang, som her skal forsøges, idet dog også de allerede af Sørensen fremdragne passage, hvor Grundtvig omtaler Brorson, inddrages med henblik på at fuldstændiggøre fremstillingen. Vores udlægning er mere udfoldet end Sørensens og afviger også i indholdet noget fra hans.

Artiklen behandler derfor såvel Grundtvigs sparsomme udsagn om Brorson som hans mere udfoldede gendigtningsspraksis. Hvad artiklen derimod ikke berører, er allusioner til Brorsons salmer i Grundtvigs andre salmer (af den type, der er omtalt i f.eks. Auken 1996, 222, og Solten 2014b, 235). En fyldestgørende kortlægning af disse ville kræve et selvstændigt studie af formentlig ret betragteligt omfang.

Grundtvig om Brorson

En del af forklaringen på Brorsons forholdsvis sparsomme repræsentation hos Grundtvig er formentlig, at det først er i Grundtvigs levetid, fra 1810'erne og fremad, at Brorson begynder at vinde den betydning i den danske salmetradition, han har i dag. Brorson er svagt repræsenteret

¹ Thodbergs lidt hurtige affærdigelse af Brorsonbehandlingerne, "Endnu mindre sans [end for Kingo] havde Grundtvig for H.A. Brorsons digteriske geni: i denne forbindelse møder man rene platheder" (Thodberg 1983, 188), bidrager ikke med noget i den forbindelse.

i *Evangelisk-kristelig Psalmebog* (Arndal (uden årstal), 14), og Grundtvig giver i sine tidlige år ikke indtryk af at have kendt ham, skønt det kan dokumenteres, at han i et vist begrænset omfang har haft adgang til og formentlig også læst hans tekster (se nedenfor, Sørensen 1966). Det er ikke overraskende, al den stund Brorson i det tidlige 19. århundrede var næsten forsvundet fra det dannede borgerskabs horisont. Det viser sig f.eks. i følgende åbne brev, som Knud Lyne Rahbek lod trykke i sit tidsskrift *Tilskueren* d. 12. april 1816, og som her gengives i sin helhed:

Til Digteren Grundtvig. *Funden!* k. V.! *funden!* kunde jeg med hin Græker fristes at udbryde. De erindrer, at De ved vor sidste Samtale, da De gjorde mig opmærksom paa den deilige Julesang [»Den yndigste Rose er funden«], som De bag efter disse Linier vil finde aftrykt, opgav mig at udfinde, af hvem den vel kunde være, da den med Føie maatte antages at være af den Tidsalder, hvis Litteratur jeg da syslede med, siden den fandtes i Pontoppidans *Psalmebog*, af 1740, medens den ikke var i Kingos fra Aarhundredets Begyndelse. Jeg giættede da, som De maaskee erindrer, paa Biskop Brorson, om hvem jeg ved at see med mine egne Øine havde fattet en Deel bedre Tanker, end jeg ved at troe Riegels paa hans Ord forhen havde havt; men var midlertid uvis, da den i de to af ham i *Tønder* udgivne *Smaaahæfter* *Psalmer*, der vare de eneste, som i Worms lærde *Lexicon* anføres under hans Navn, ikke var at finde.

Hændelsevis kom jeg til at tale derom med min Ven Prof. Werlauf, der strax bestyrkede min Formodning, og henviiste mig til en mig ubekendt og i det wormske *Lexicon* ikke omtalt *Psalmesamling* af ham, der under Navn af *Troens rare Klenodie* 1739 er udkommet paa Mummets Forlag, og som jeg nu fra det kongelige Bibliothek har for mig. Jeg troede saameget mere at burde meddele Dem, m. V., denne Opdagelse, da det var muligt, at De i denne uidentivl lidet kiennte *Bog* kunde finde mere for Dem, naar De engang lægger Haand paa at give os den *Samling* af christelige Sange til Brug for den huuslige og private *Andagt*, som enhver den aandelige *Poesies* oprigtige Ven fra Deres Haand med saa inderlig *Forventning* maa see imøde.

O at De da ved samme *Leilighed* vilde meddele os Deres *Tanker* om denne *Poesie* i *Almindelighed* og *Særdeleshed*, om dens rette *Aand* og *Sandhed*, maaskee De da kom tillige paa Deres *Vei*, til at

Raade mig den Gaade, om nedenstaaende brorsonske Sang, hvis lyriske Skønhed jeg med Dem og en anden competent Dommer, Digteren Oehlenschläger, erkjender, ogsaa skulde være en *Kirkepsalme*, eller om den deri saa smukt udførte skønne Allegorie virkelig er skikket til at istemmes af en forsamlet Menighed?

At jeg, som læg Mand, ikke har vidst at give noget til det Stykke, hvormed dette Blad begynder, og den Tid, hvorpaa det udkommer, mere passeligt, vil De venskabeligen undskylde, da De kiender min dybe Ærbødighed for, hvad der ikke bør berøres uden af indviede Hænder.

K. R.²

Som Koch, der aftrykker en del af brevet i sin udgave af Brorsons *Samlede Skrifter*, med rette noterer, er det ikke to tilfældige personer, som her har vanskeligt ved at identificere en af Brorsons mest berømte salmer (Koch 1956, 8). Grundtvig er uhyre velorienteret i den danske litteratur, og Rahbek et af de ret få mennesker i landet, som med rimelighed kan siges at kende den bedre end ham. Ingen af dem er i stand til umiddelbart at sætte forfatternavn på en salme, der i dag er en af de mest kendte julesalmer.

² Rahbek (1816). Den i brevet omtalte kollega er historikeren Erich Christian Werlauff (1781-1871). Om artiklen i *Tilskueren* skriver Malling (1966): "Han [Rahbek] havde 1816 i januarnumret af »Dansk Minerva«, som han ogsaa redigerede, skrevet en 76 sider lang afhandling »Om vor poetiske Litteratur under Christian den siette«, hvori han havde omtalt nogle af Pontoppidan prisbelønnede anonyme salmer; han gættede fejlagtigt paa, at Brorson var forfatter til en af disse. I den forbindelse skriver han (s. 48-49): »Er end en Deel af hans Psalmer, ligesom andre hans Samtidiges, udaf det tydske ... gives der dog adskillige af hans egne, som man ikke med Billighed kan kalde slette, og hvoraf vi ville anføre nogle Stropher, der tillige kunne tiene til Eksempel paa den Maneer, vi i ovenanførte Paaskesalme troede at kunne gienkiænde«. Derefter anfører han »Ach vidste du, som gaaer i Syndens Lænke«. [...] Rahbeks henvisninger til Worms lexicon er meget sjuskede. Worm nævner ikke to, men tre af de smaa hæfter, som kom i Tønder, og hvad der er det vigtigste: han nævner ogsaa »Troens Klenodie i aandelige Sange. Khvn. 1730 og 42«. Men naturligvis kan Rahbek her undskylde sig med, at titlen ikke er korrekt, og at aarstallet 1730 er en trykfejl for 1739. Samme trykfejl har ført mange paa vildspor: Niels Riegels, Rasmus Nyerup, A. Winding Brorson og i vore dage Hejselbjerg Paulsen." (Malling 1966, 335 f.).

Rahbek kommer et skridt længere end Grundtvig, idet han er i stand til at gætte på Brorson som forfatteren, men det er først ved Werlauffs hjælp, at *Troens rare Klenodie* kommer ind i billedet.

Når Brorson i begyndelsen af det 19. århundrede lader til at være næsten ukendt på det litterære parnas, skyldes det imidlertid ikke, at hans salmer var gået af brug alle steder. Pontoppidans salmebog og *Troens rare Klenodie* blev brugt i Sønderjylland og Slesvig,³ og klenodiet udkom i adskillige oplag (Jørgensen 1886, 58). I Norge var Brorsons salmer heller ikke ukendte, og Hans Nielsen Hauges *De sande Christnes udvalgte Psalmebog* (1799) gjorde Brorsons tekster til folkeeje blandt nordmænd (Tveit 1994, 304). Det ringe kendskab til Brorson skyldtes formentlig primært to omstændigheder. For det første var referenceværket omkring pietismens lyrik netop Pontoppidans salmebog. Heri er samtlige salmer trykt uden forfatterangivelse. Derfor kendte Grundtvig og Rahbek salmen, men ikke digteren. For det andet havde Brorson et blakket ry, fordi den anerkendte historiker Niels Riegels, som Rahbeks brev antyder, havde omtalt Brorson negativt. Riegels havde skrevet følgende i *Smaa historiske Skrifter*:

Nei, Vandfloden af Psalmer, Prædikener og Bønner overskyllede ustandset vores Fædreneland under Siette Christian, og Hoffets Smag kunde ikke andet end blive Folkets, helst det saae, hvorledes gudeligt Tant lønnede vel og rigelig. Rostgaard, der som Ober-Secretair i det danske Cancellie solgte Præstekald, og derfor af Fierde Frederik jaget fra Embed og Hoffets Aasyn, skrev og oversatte af det Tydske utallige mange Psalmer, og blev derfor Conferentsraad. En vis Brodersen blev jo Bisp i Ribe, efter at have skrevet, ædt, siunget og fordøiet Psalmer fra 1730 til 1741 uafbrudt, endte jo og Livet med Svanesang (Riegels 1798, 497).

Betydningen af Riegels' domme understreges af, at Rahbek bruger ham som selvfølgelig kilde. Derfor er han også den, der gøres op med, da Brorson skal reintroduceres. I 1823 udgiver Anders Winding Brorson den første større samling af Brorsons salmer. Den indledes med et længere forord, hvor Anders Winding Brorson bruger de første seks sider til at polemi-

³ http://adl.dk/adl_pub/fportraet/cv/ShowFpItem.xsql?nnoc=adl_pub&ff_id=34&p_fpkat_id=efterliv

sere imod Niels Riegels, såvel hans standpunkt som hans person (Brorson 1823, 1-6).⁴ Senere i samme forord fremhæves Grundtvig, Rahbek, Nyerup og Oehlenschläger som sandhedsvidner på Brorsons værd (ibid.). Anders Winding Brorson henviser her til Rahbeks *Udsigt over den danske Digtekunst under Kong Frederik den Femte* (1819), hvor Rahbek skriver: “[Brorson] er Forfatter til den i Pontoppidans Psalmebog indrykkede, og af Digtere, som Oehlenschläger og Grundtvig for dens poetiske Værd med Føje beundrede Julepsalme [Den yndigste Rose er funden]” (Rahbek 1819, XLVII-XLVIII).

Grundtvig spiller altså en vis rolle i relanceringen af Brorson, skønt hans egne skriftlige omtaler af ham er sparsomme. Men at han – efter at have opdaget Brorson i 1816 – også læser hans andre salmer med begejstring, fremgår af afhandlingen “Om Christendommens Sandhed” (1827), hvor han ligefrem sidestiller Kingo og Brorson som vidnesbyrd om den store åndskraft, der udgik fra Luther.⁵

Brorson er med i overvejelserne, både da Grundtvig anmelder Inge-manns *Høimesse-Psalmer til Kirkeaarets Helligdage* (1825), og da han anmelder sin gode ven P.A. Fengers udgivelse af Kingos salmer (1828). I begge tilfælde optræder Brorson som en markant skikkelse i den danske salmehistorie. I en skitse til Ingemann-anmeldelsen bemærker Grundtvig:

Der er, efter min Forstand, intet Folk i Christenheden, saa rigt paa dybe, deilige, christelige og levende Psalmer, som det danske, hvor *Kingo* og *Brorson* alene i mine Øine fordunkler alle Psalmer paa de nye Tungemaal; men jeg veed dog ingen Menighed, der i *Kirken* er fat-

⁴ Polemikken når sit højdepunkt på s. 5 f., hvor Winding Brorson skriver: “[...] at han [Brorson] har levet allene for at skrive Psalmer, æde, sjunge Psalmer og fordøje, hører til de usandfærdige, og, om jeg tør betjene mig af det Udtryk, *kaade* Indfald, som kun den kan tillade sig, der, ubekymret om Sandhed og Christendom, ene ønsker og søger Letsindiges Bifalds-Latter, og Uvidenheds Beundring.”

⁵ Uddraget om Brorson og Kingo lyder: “Men see, om de ikke dog fik *Lutherske Psalmer* i Danmark, der klang nok saa høit, og rorde nok saa dybt, som de af Tydskernes store Mester-Sanger, og fik dem, hvad der er det allerurimeligste, da man i Sachsen var nær ved at lægge de *Lutherske Psalmer* af, fik dem sidst i det syttende og hen i det attende Aarhundrede, saa og en klog Hedning, der ikke vilde være Christen, maatte fortvivles over *Kingos* og *Brorsons* lutherske Psalmer, som unægtelig vidne om, at endnu tohundrede Aar efter Luthers Død kunde hans Tro begeistrede Folk i Danmark.” (47)

tigere paa gode danske Psalmer end den *Danske*, hvor man af ubegribelig Mangel paa Sands for, hvad Psalmer skal være, har indført den elendige Samling af vandede Rim, som kaldes den *evangelisk-kristelige Psalmebog* (Fasc. 116,1, 1).

Det er en omfattende anerkendelse. Men opdagelsen af Brorson passer også Grundtvig godt. I “Hr. Sandsiger”, den berømte foretale til “De hellige tre Konger” (1811), skriver han:

Under den Forudsætning, at der endnu ere mange Tusinder i Norden, som ei have bøiet Knæ for Tidens livløse Afgudsbilleder, men som dog kunne trænge til at styrkes i Troen og Haabet, troer jeg, at en Samling af kristelige, mest historiske Sange vilde være Mange kjærkommen, og en saadan agter jeg at udgive, om Gud under Liv og Helsen. Endel skulle være selvgjorte, men den største Delborgede af Kingo, Luther, og flere af de ældre kristelige Digtere med de Forandringer, Tiden med Ret kan fordre. Skulde Nogen af vore nulevende Digtere, besjælet af sand kristelig Tro og Iver ville hædre denne Samling med Bidrag, skal det være mig saare kjært (Grundtvig 1811, 183).

Her mangler Brorson efter Luther og Kingo, fordi Grundtvig ikke kender ham, men der er dog et ønske om også at inddrage “flere af de ældre kristelige Digtere”, og det er ikke underligt, at Grundtvig senere glædes over Brorson.

Grundtvig fastholder livet igennem grundantagelsen i forordet til “De hellige tre Konger”: at nutidens salmesang er blevet ødelagt med *Evangelisk-kristelig Psalmebog*, og at der derfor er behov for en genoplivet salmesang i nutiden. Det ser man f.eks. også i hans anmeldelse af Ingemanns *Høimesse-Psalmer* (1825). Skriftet er dels en begejstret anmeldelse af Ingemanns udgivelse, der roses for sin fromhed (Grundtvig kalder samlingen for “*Poenitentse-Psalmer*” (158)), dels et hvast angreb på kirkens salmesang (og dermed indirekte *Evangelisk-kristelig Psalmebog*), der bebrejdes sin mangel på poesi. Op imod denne poesiforladte praksis sætter Grundtvig et billede af, hvordan ægte dansk salmesang burde være, og her kommer Brorson til at spille en afgørende rolle:

Nu sidder, som man vel veed, den *Danske* Green paa Nordens Ygdrasill langt nærmere ved Roden end ved Toppen, er ingenlunde Hoved men Hjerter-Grenen, og de Fugle, som udklækkes der, flyve aldrig, uden de forvildes, høiere end Bøgen groer, saa, naar de faae Lyst til at sidde hos Kong *David*, søge de ham aldrig høit i Skye, men altid ved Jordan, enten hvor han sidder i Sæk og Aske, eller hvor hans Krone blomstrer over ham, som *Brorson* synger: søger de nedrige Steder, thi Roserne voxe i Dale. Betragte vi nu de tre Snese Aar, der ere henrundne, siden *Brorsons Svanesang* forstummede, da kan vi ikke nægte, det tegnede til, at *Danmark* var ogsaa færdig med sin Svanesang til Davids-Harpen [...] (ibid., 157)

Passagen spejler Brorsons voksende status. Hvor Rahbek i 1816 dårligt nok kunne identificere ham (og Grundtvig slet ikke), er han her, mindre end 10 år senere, et naturligt referencepunkt, som Grundtvig ikke behøver at knytte forklarende kommentarer til. Hans plads og betydning i dansk salmehistorie kan tages for givet.

“Den yndigste rose er funden” er fortsat det vigtigste referencepunkt for Grundtvigs billede af Brorson, men derudover kender han nu tydeligvis *Svane-Sang* (1765); og denne samling får lov at være det foreløbige slutpunkt i den danske salmetradition. Grundtvig reagerer på titlen *Svane-Sang*, hvad der er indlysende, al den stund de syngende svaner er et billede, han i forvejen er meget optaget af – både før og efter mødet med Brorson.⁶ Han overtager ordet “Svanesang” fra Brorsons titel og anvender det – i overensstemmelse med sin egen vidt udstrakte brug af ordet – om salmetraditionens død med afslutningen af Brorsons salmedigtning. Dermed bekræftes også sønnens posthume navngivning af Brorsons værk (Brorson 1951-1956, bd. 3, 29, jf. også Nielsen 2013, 410 f.), idet ordet

⁶ Grundtvigs brug af begrebet “svanesang” er behandlet af bl.a. Toldberg 1950, 175-177, og Auken 2005, 224 f., 243, 274 f., 432 f. og 441 f. Hvornår Grundtvig stiftede bekendtskab med Brorsons *Svane-Sang*, lader sig ikke afgøre ud fra det sparsomme materiale. Men ordet “svanesang” står centralt hos ham, også før han for alvor bliver bekendt med Brorson. Ca. fire måneder før Rahbeks åbne brev havde “svanesang” syv selvstændige forekomster i *Heimdall* (Rahbeks brev er dateret den 16. april 1816, *Heimdall* udkom officielt den 28. december 1815). Grundtvigs anvendelse af ordet i *Heimdall* er parallel med hans anvendelse af det i Ingemann-anmeldelsen.

“Svanesang” her bruges om salmerne selv snarere end snævert om bogens titel. Fra denne omtale går der en lige linje til omtalen i “Om Christendommens Sandhed” (1827) af Brorson som arvtager til Luthers salmesang på lige fod med Kingo.

Grundtvigs anmeldelse af P.A. Fengers Kingoudgave (1828) indeholder den mest udfoldede stillingtagen til Brorson i Grundtvigs prosaforfatterskab. Den er dog stadig ikke omfattende. Grundtvigs anmeldelse er i vid udstrækning en polemik imod *Evangelisk-kristelig Psalmebog*, og det er i denne sammenhæng, Brorson inddrages. Grundtvig har netop i en analyse sammenstillet to originale Kingosalmer (“Gak under JEsu Kors at staa” og “Som dend gyldne Sool frembryder”) med deres udformning i *Evangelisk-kristelig Psalmebog*, da han skriver:

Vilde man nu sige: velan! Halvfemtsernes Begreb om Billedsprog, bibelhistorisk Sang, og Almuens Forhold til begge Dele, var ligesaa skjævt som spidsborgerligt, men det Hjertelige havde man dog vist megen Sands for, da har vi ogsaa ved begge disse Psalmer seet en mærkelig Mangel paa denne Sands, og hvad enten vi paa Barnehjertets Vegne spørge om de Gammel-Danske Psalmer, der vel ikke var af Kingo, men staae dog endnu, for en Deel, i yndig Blyhed, hvor han skinner, eller vi, halv paa Sammes, halv paa Mands-Hjertets Vegne, spørge om de Lutherske Psalmer, eller paa Kvinde-Hjertets Vegne, om de Brorsonske, da faae vi omtrent samme Svar, som da vi, paa Bibel-aandens og Ridderhjertets Vegne, spurgde om de Kingoske, enten: heraf er slet ingen Spor, eller: Gud bedre os! hvor det seer ud!” (1828, 21 f.)

Passagen fordeler de centrale punkter i den danske salmetradition, som Luthers salmer for Grundtvig med selvfølgelighed tilhører, ud over forskellige grupper af troende, hvis hjerter søger imod salmerne, men intet finder i den officielle salmebog. I denne opstilling af hjertelig længsel tilforordnes Brorson kvinden, formentlig som udtryk for hans inderlighed. Karakteristisk for passagen er, at de fire forskellige punkter igen er ligestillede, og Brorson har dermed en naturlig plads ved siden af hhv. de gamle danske, Luthers og Kingos salmer. Tilsammen udgør de en polemik imod den forestilling, at der skulle være hjertelighed i *Evangelisk-kristelig Psal-*

mebog. Det er formentlig også på den baggrund, Grundtvigs andet udsagn om Brorson i samme anmeldelse skal forstås. Han skriver:

Om de Brorsonske Psalmer vil jeg fatte mig kort, da de, efter min Overbeviisning, næsten Alle ere langt mere skikkede til enkelte Christnes Privat-Andagt, end til Kirkebrug; men skjøndt man tydelig seer, at Ingen af vore ældre Sangere fandt saamegen Naade for Halvfemtsernes Øine, som Brorson, saa seer det dog maadeligt ud med Benyttelsen, hvad man vel alt tør slutte deraf, at hverken sporer man hans almindelig yndede Jule-Psalme: I denne søde Jule-Tid, som stod i den Guldbergske Psalmebog, ikke heller har man havt bedre Forstand paa det Smukke i Psalmen: Op al den Ting som Gud har gjort! end at hvor *Brorson* sang:

Gik alle Konger frem i Rad,
I deres Magt og Vælde,
De mægted ei det mindste Blad
At sætte paa en Nelde;

Der satte Halvfemtserne:

Og kom end alle Kongerne
I deres Pragt og Vælde,
Ei mindste Straa frembragde de,
Et Vink dem selv kan fælde! (24 f.)⁷

Igen viser sprogbrugen tydeligt Grundtvigs anerkendelse af Brorson – Brorsons salme omtales som smuk, og modsætningen imellem de to versioner af “Op al den Ting” afspejles i, at Brorson “sang”, mens 90’erne “satte”; et poetisk ord erstattes af et mekanisk. Grundtvigs overbevisning

⁷ Grundtvig citerer ordlyden i *Troens rare Klenodie* (1739) korrekt, men ortografi og tegnsætning afviger. I *Troens rare Klenodie* findes “Op! all den ting, som Gud har gjort” på side 159 ff. Imidlertid stemmer Grundtvigs citat ikke overens med originaludgaven af *Evangelisk-kristelig Psalmebog*. Her står i første hæfte (1793): “Om alle Konger end fremstaae, I deres Magt og Hæder, De faae ei skabt det mindste Straae, Som Qvæggets Fod nedtræder.” (15) Denne version har nogle af de samme svagheder som den version, Grundtvig citerer.

om overlegenheden i originalversionen spejler sig også i, at han lader Brorson selv gøre arbejdet for sig ved simpelt hen at sidestille de to citater og antage, at læseren selv kan se niveauforskellen.

Mest markant er udsagnet om, at Brorsons salmer næsten alle er mere egnede til privatandagt end til kirkebrug. Herom bemærker Sørensen, at Grundtvig på baggrund af en klaring i sit salmebegreb i perioden 1825-1828 er nået til en "radikalt" ændret holdning til Brorsons salmer og nu indser, at de i de fleste tilfælde "falder uden for menighedens kirkesalmesang" (1966, 44). Sørensen tilføjer, at denne overbevisning står fast i de efterfølgende år.

Når bedømmelsen af Brorsons salmer som mest egnede til privatandagt giver anledning til, at Grundtvig fatter sig i korthed om forgængeren, skyldes det formentlig, at konteksten er en drøftelse af kirkesangen. For Grundtvig har Brorsons salmer i netop den sammenhæng mindre at bidrage med på baggrund af deres mere inderlige tone. Man misforstår Grundtvig, hvis man opfatter dette som en kritik, da Grundtvig selv ser mangfoldige forskellige anvendelser for salmer.

Der er stadig angivelser af, at Brorson faktisk hører til også i menighedens salmesang, så ændringen er muligvis mindre radikal, end Sørensens fortolkning tilsiger. Dels forudsætter formuleringen, at nogle af Brorsons salmer faktisk egner sig til kirkesalmesang. Dels fremgår det af citatet, at det er en alvorlig svaghed ved *Evangelisk-kristelig Psalmebog*, at den udelader "I denne søde jule-tiid", og at den gengiver strofen fra "Op al den ting" forfladiget. Der er stadig et rum til Brorson i gudstjenesten.

Brorsonversioner

Der knytter sig to centrale metodiske problemer til Grundtvigs udsagn om Brorson. For det første ved vi fra andre sammenhænge, at der ikke behøver at være overensstemmelse mellem Grundtvigs udsagn om et emne og så hans faktiske praksis.⁸ Derfor har en sådan overførsel af synspunkter fra det ene felt til det andet kun gyldighed som udsagn om hans praksis,

⁸ Jf. Lundgreen-Nielsen (1980) samt Auken (2005) med videre diskussion i Konstrup (2006) og Auken (2006).

hvis de faktisk svarer til denne.⁹ For det andet – og i sammenhængen ikke mindre væsentligt – ligger næsten alle Grundtvigs Brorsonversioner, *efter* Grundtvigs prosaamtaler af ham; det er kun den indholdsmæssigt helt afvigende 1826-udgave af “Op al den ting”, som er nogenlunde samtidig med Grundtvigs udtalelser om Brorson. I lyset af, hvor radikalt Grundtvigs synspunkter udvikler sig igennem årene, bliver en fremskrivning af hans synspunkter problematisk – idet det i realiteten bliver en slutning *ex silentio*. Manglen på kildemateriale gør det med andre ord til et åbent spørgsmål, om og i hvilket omfang Grundtvig stadig mange år efter deler sine tidligere vurderinger af Brorsons salmer.

Dermed er man i vidt omfang overladt til teksterne selv. Den første behandling af en Brorsonstekst fra Grundtvigs hånd er førnævnte tekst fra 1826, hvor han i femte bind af *Theologisk Maanedsskrift* har omdigtet “Op al den Ting” under overskriften “Dansk Tedeum”. Digtet afviger dog så stærkt fra Brorsons tekst, at det muligvis er rigtigere at tale om et helt nyt digt med udgangspunkt hos Brorson. Den første større gruppe Brorsongendigtninger fra Grundtvigs hånd finder man i stud.theol. L.C. Hagens *Historiske Psalmer og Riim til Børne-Lærdom* (1832), og derefter optræder de i en række af Grundtvigs salmeudgivelser (se registranten).

Grundtvigs praksis i behandlingen af Brorson svarer til hans fremgangsmåde i behandlingen af andre salmedigtere. Hans loyalitet over for forlæggeren er begrænset, og teksterne tilnærmes tydeligt til hans egen teologiske forståelse og poetiske smag. Hvis noget ikke passer ham, sletter eller forandrer han det.¹⁰ I de tilfælde, hvor der er flere versioner af en tekst, er hans rettelser ikke stabile fra version til version; visse ændringer forbliver i dem, mens andre tilbageføres, og nye kommer til.

⁹ Jf. også den litteraturvidenskabelige diskussion om den intentionelle fejlslutning fra Wimsatt og Beardsley (1946) og frem.

¹⁰ Jf. Stevns 1938, 2: “Hovedsag for den Slags Ændringsarbejde er naturligvis ikke at tilvejebringe en blot æstetisk forbedret, men derimod en “grundtvigniseret” Tekst”. Situationen er – sagt i forbifarten – anderledes både i forbindelse med Grundtvigs gengivelser af fremmedsprogede forlæg og i forbindelse med den efterreformatoriske salmedigtning. Hverken de fremmedsprogede salmer eller salmerne fra før den metriske reform *kan* gengives ordret, og derfor skal der større variationer til, før man kan tale om en type indgreb, der er betegnende for netop Grundtvig.

Et karakteristisk eksempel kunne være Grundtvigs behandling af “I denne søde jule-tiid”, som var blandt de første salmer, Brorson udgav i *Nogle Jule-Psalmer/ Gud til Ære og Christne-Siæle i sær siin elskelige Meenighed til Opmuntring til den forestaaende glædelige Jule-Fest* i 1732. Salmen blev sidenhen med rettelser og med en ny slutstrofe tilføjet optaget i *Troens rare Klenodie* (1739).

Det er en stor lovprisningssalme til frelseren med den for Brorson karakteristiske påpegning af den troendes følte oplevelse af hjertets sønderknuselse som afgørende for erfaringen af fryden i frelsen. Grundtvig har tydeligvis benyttet versionen fra *Troens rare Klenodie* som forlæg.¹¹ Han bearbejder salmen seks gange. Her skal de to behandles: den skånsomme i *Historiske Psalmer og Riim til Børne-Lærdom* (1832) og den betydeligt friere udgave, som trykkes i *Sang-Værk til den Danske Kirke* (1837). I 1832-versionen er stroferne 3-5 og 7 så godt som ordret identiske med *Troens rare Klenodie* (1739), mens større passager i disse strofer er gendigtede i 1837-versionen. De mindre ændringer, som forekommer i 1832-versionen, og som i øvrigt overføres til 1837-versionen, illustrerer, hvor Grundtvigs teologi modsiger Brorsons. Hos Brorson er tilværelsen grundlæggende en jammerdal, hvorfra den verdensforsagende kristne ønsker at fare, mens Grundtvigs lyriske jeg i udgangspunktet fremstår livskraftigt og med et videre håb fra denne verden ud over døden. Brorson skriver:

Guds Søn er min, jeg vil herfra
Med ham til himmerige. (Strofe 7)

Grundtvigs version er mere håbefuld:

Guds Søn er min, jeg gaer herfra
Med Ham til Himmerige! (Strofe 7)

¹¹ Man finder en del afvigelser imellem Brorsons salme i Brorson (1732) og i Brorson (1739). Grundtvigs gendigtninger har formuleringssammenfald med ændringer fra Brorson (1739). At Grundtvig har brugt *Troens rare Klenodie* som kilde, kan ikke undre, da den på grund af de utallige optryk var lettere at få fat i end Brorson (1732). Grundtvigs eksemplar af *Troens rare Klenodie* er i øvrigt ikke førsteudgaven, da han bearbejder en enkelt salme, der først findes i andenudgaven (1742).

Ønsket om at forlade verden (“jeg vil”) er ændret til en glad forventning (“jeg gaaer”). Det samme gør sig gældende, hvis man iagttager det lyriske jeks situation i en anden let forandret passage. I salmens tredje strofe takkes for “Guds ark”, og Brorsons “synger [...] om fryd og seyr”, mens ekstasen er blevet dennesidig hos Grundtvig, hvor det lyriske jeg synger “med Fryd om Seir”.

Lignende ændringer, men mere omfattende, finder man i 1837-versionen. Forskellen fremtræder tydeligt selv i Brorsons mest begejstrede passager:

Hvo vilde da ey være fro,
Og lade all siin sorg beroe
Paa Jesu søde naade? (Strofe 4)

og senere:

Jeg aldrig glemmer disse ord,
Som klingede i engle-chor:
Nu er der fred paa jorden! (Strofe 5)

Også her er glæden og visheden i håbet fremhævet i Grundtvigs behandling af teksten:

Hvem vilde nu ei være fro
Og trøstig lade Alt beroe
Paa Gud vor Faders Naade! (Strofe 4)

og

Fuldt trygt jeg stoler paa det Ord,
Som klang i Julens Engle-Chor
Nu er der Fred paa Jorden! (Strofe 5)

Grundtvigs sanger er “nu” “trøstig” og “tryg”. Når Grundtvig erstatter Jesus med Gud Fader, skyldes det i øvrigt ændringer, han har foretaget tidligere i teksten.

Det samme teologiske skisma finder man i de passager, hvor Grundtvig i 1837-versionen har taget sig større friheder over for forlægget. Et markant sted er strofe seks. Her skriver Brorson:

Og blandes end min fryde-sang
 Med graad og dybe sukke,
 Saa skal dog korsets haarde tvang
 Mig aldrig munden lukke;
 Naar hiertet sidder meest beklemt,
 Da bliver frydens harpe stemt,
 At den kand bedre klinge,
 Og knuste hierter føle best,
 Hvad denne store fryde-fest
 For glæde har at bringe. (Strofe 6)

Det er tydeligt, at der er en særlig trosoplevelse forbundet med lidelsen; i lidelsen findes forudsætningen for en tilegnelse af nåden på et højere niveau. Den, hvis hjerte er knust, føler fryden bedst.

Grundtvigs verden ser markant anderledes ud. En karakteristisk ændring går igen i flere versioner – både hos Hagen og i *Sang-Værk til den Danske Kirke*. Hos Hagen lyder strofen:

Og blandes end min Fryde-Sang
 Med Graad og dybe Sukke,
 Saa skal dog Korsets haarde Tvang
 Mig aldrig Munden lukke!
 Naar Hjertet sidder mest beklemt,
 Da bliver Frydens Harpe stemt,
 At den kan bedre klinge,
 Og knuste Hjerter føle bedst,
 At Julens store Fryde-Fest
 Har Lægedom at bringe! (Strofe 6)

I 1837-versionen skriver Grundtvig:

Vel blandes end min Fryde-Sang
 Med Graad og hule Sukke,
 Dog skal om Julen Korsets Tvang
 Mig aldrig Munden lukke,
 Naar Hjertet sidder mest beklemt,
 Da bliver Frydens Harpe stemt,
 Saa den kan bedre klinge,
 Og knuste Hjerter føle bedst,
 At Julens store Børne-Fest
 Har Lægedom at bringe! (Strofe 6)

Versionen fra *Sang-Værk til den Danske Kirke* har bevæget sig nogle skridt længere væk fra Brorsons original end versionen hos Hagen. Den første ændring fra “dog Korsets haarde Tvang” til “om Julen Korsets Tvang” lokaliserer tydeligere strofen i julen og sætter julen (juleglæden?) op imod sorgen over korset. Den anden ændring, “dybe Sukke” til “hule Sukke”, sender en kærlig hilsen til Kingos passionsdigtning, her langfredagssalmen “BRyder frem I hule Sukke”, som Grundtvig også henviser til i sin store moddigtning “Tag det sorte Kors fra Graven!”.

Den teologisk centrale ændring er de to versioner dog fælles om. Grundtvig kan ikke acceptere, at der skulle være en særlig religiøs værdi i lidelsen. Lidelsen er af det onde og skal overvindes, der knytter sig ingen særlig følsomhed eller særlig modtagelighed for julebudskabet til den. Derfor er det også julens “Lægedom” og ikke dens “Glæde”, som de “knuste Hjerter” føler tydeligere end andre. Det, der adskiller den lidende fra den ikke-lidende, er behovet for at helbredes for smerten. Grundtvigs rettelse frakender smerten den værdi, Brorson tillagde den – smerten er en plage, ikke en kvalifikation.

Denne ændring er karakteristisk ved at gå direkte imod en klar tendens i Brorsons teologi. Men dette er ikke et konsekvent træk i Grundtvigs versioneringer. Ofte er ændringerne mere subtile. Et eksempel kunne være første strofe af “Op, thi Dagen nu frembryder”. Brorsons første version er fra *Nogle Advents-Psalmer, tillige med et Tillæg til de forhen udgifne Jule-Psalmer, Gud til ære og Hans Kircke til opmuntring*, 1733. Den er en oversættelse af Johann Anastasius Freylinghausens “Auf! auf! weil der tag erschienen” fra 1714. I udgaven fra *Troens rare Klenodie* lyder den:

Op! thi dagen nu frembryder,
 Som den gandske verden fryder,
 Op! thi naadens gyldne aar
 Frem med lys og glæde gaaer,
 Som de gamle før saa saare
 Ventede med længsels taare.
 Hallelujah, hallelujah. (Strofe 1)

Grundtvigs version af salmen, første gang trykt i *Sang-Værk til den Danske Kirke*, er mere indgribende end hans version af "I denne søde jule-tiid". Han har muligvis også haft Freylinghausens version for sig, men følger tydeligt Brorson. Der er dog flere strofer oversprunget, og der optræder markante omskrivninger i de resterende strofer. Imidlertid er hans version af netop åbningsstrofen betydeligt mere loyal over for Brorson end strofen fra "I denne søde jule-tiid". Den lyder:

Op, thi Dagen nu frembryder,
 Som den hele Verden fryder!
 Op, thi Naadens Gylden-Aar
 Nu med Lys og Liv indgaaer,
 Som Forfædrene saa saare
 Vented paa med Længsels Taare!
 Klart nu skinner Nyaars-Ny! (Strofe 1)

Det er i detaljen, det interessante sker. Grundtvig er på dette tidspunkt stærkt optaget af forestillingen om gyldenåret, som dukker op hos ham igen og igen (jf. f.eks. Toldberg 1950, 76-79). Når Brorson derfor taler om "naadens gyldne aar", er det oplagt for Grundtvig at ændre det til "Naadens Gylden-Aar". Der sker dermed en interessant forskydning: I "naadens gyldne aar" er det nåden, der er i centrum, mens det gyldne år karakteriserer nåden. I "Naadens Gylden-Aar" er det virkningen af nåden, gyldenåret, der er i centrum.

En tilsvarende forskydning finder sted i en anden ændring. Brorson taler om, at nådens gyldne år går frem med "lys og glæde". Det er relativt umærkede ord for Brorson, de bærer ikke en særlig valør i hans forfatterskab. De har en almen teologisk betydning, som Brorson trækker på, men han præger dem ikke i speciel retning. Grundtvig udskifter "glæde" med "Liv",

hvorved konstellationen bliver “lys og liv”. De to ord er så centrale hos Grundtvig og optræder i så tæt forbindelse til hinanden, at de må forstås apokalyptisk: Det er tilværelsens dybeste sammenhænge, der viser sig, når liv og lys optræder sammen (jf. f.eks. Auken 2005, 370-372). Inden for sin egen terminologi forstærker Grundtvig altså Brorsons udsagn helt ind i en forestilling, hvor gyldenåret omfatter alt, hvad der er godt for Gud.

På samme måde loyalt i sin ændring og karakteristisk for Grundtvig er et tredje nyt træk: Brorsons “de gamle” bliver hos Grundtvig til “Forfædrene”. Ændringen betoner sammenhængen i historien imellem de forskellige slægtled i kristendommens historie, ligesom det understreges, at der er en forbindelse mellem forfædrenes længsel og nutidens opfyldelse.

Det er bestemt ikke alle Grundtvigs behandlinger, der er lige så nænsomme som det, man ser i disse to eksempler. Mange af Grundtvigs udgaver er langt mere radikale. Hans gendigtning af “Mit hjerte altid vanker” angiver rigtignok, at der er tale om en forkortet version. Forkortelsen har beslutsomt fjernet første strofe, og Grundtvigs tekst rummer derfor ikke ordene “Mit hjerte altid vanker”¹² – end ikke i en omskrevet udgave. I “Her seer jeg da et Lam at gaae”, der hos Grundtvig hedder “Hvem seer jeg hist som Lammet gaae”¹³, er ændringerne så omfattende, at det atter her kan diskuteres, om ikke Grundtvigs udgave er blevet så selvstændig, at den snarere er en ny salme løselig baseret på Brorsons tekst end en version af den.

Den yndigste rose

På baggrund af Grundtvigs længere bekendtskab med og forkærlighed for “Den yndigste rose er funden”¹⁴ er det ikke overraskende, at den er en af de hyppigst versionerede Brorsonsalmer. Den findes i syv mere eller mindre varierende gendigtninger, bl.a. hos Hagen, i sangværket, i prøvehæftet

¹² “Hvad maa mit Hjerte sige”. Trykt i *Sang-Værk til den Danske Kirke*, 1, 1837, som nr. 183, 427-428.

¹³ Første gang tryk i *Sang-Værk til den Danske Kirke*, 1, 1827, som nr. 276, 581-584.

¹⁴ Hos Brorson første gang trykt i *Nogle Jule-Psalmer/ Gud til Ære og Christne-Siæle i sær siin elskelige Meenighed til Opmuntring til den forestaaende glædelige Jule-Fest* (1832), 19-21. Se også Nielsen (2013), 135-141.

og i *Rosen-Kjæden* ((1843). Alle versionerne er opnoteret i appendikset til nærværende artikel).

Da Grundtvig i 1832 for første gang tager Brorsons tekst under behandling, ændrer han den skånsomt, men allerede i 1837 afviger gendigtningen flere steder radikalt fra originalen. F.eks. tilføjer Grundtvig to ekstra strofer, som ikke findes hos Brorson. En radikal omdigtning sker i 1845 i *Kirke-Psalmer udgivne til Prøve*, hvor store dele af Brorsons tekst sløjfes, og hvor der til gengæld tilføjes endnu to grundtvigske strofer. Denne version optræder en strofe kortere, men ellers identisk i *Fest-Psalmer* (1850). De sidste versioner lægger sig tæt på versionerne hos Hagen og i sangværket.

Den forsigtige bearbejdning i Hagens udgivelse lader det meste af Brorsons tekst intakt, og hovedparten af ændringerne er milde og rent sprogligt-stilistiske. Alligevel viser to ændringer tydeligt, hvor Grundtvigs teologi adskiller sig fra Brorsons. Hvor Brorson skriver:

Alt siden vi tabte den ære,
Guds billedes frugter at bære,
Var verden forvildet og øde,
Vi alle i synden bortdøde.

Som tidsler ey mere kand due,
End kastes i brændende lue,
Saa tiente ey verden til andet,
End vorde ved ilden forbandet.

skriver Grundtvig:

Alt siden vi tabte den Ære
Guds Billedes Frugter at bære,
Var Verden forvildet og øde,
I Synd var vi aandelig døde.

Brorsons formulering er håndfast i sin undergangsforkyndelse, og dens historiske karakter kan læses som et udsagn om, at det førkristne menneske er dømt til død og undergang. Grundtvigs ændringer viser, at dette er uacceptabelt for ham. Ved i stedet at betone den åndelige død åbner Grundtvig også for muligheden af et nyt liv. Døden i synden er ikke endelig, men

er en foreløbig tilstand, der kan overvindes. I overensstemmelse hermed er den efterfølgende strofe helt udeladt. Dens heftige dømsforkyndelse, ifølge hvilken den syndige verden ikke duede “til andet, / End vorde ved ilden forbandet”, er uforenelig med Grundtvigs teologiske antropologi. Han fjerner strofen, og den forbliver ude: Ingen af de senere versioner af salmen har den med.

En mere afdæmpet, men lige så karakteristisk ændring findes i Brorsons ottende strofe (syvende strofe i Grundtvigs version). Hvor det hos Brorson hedder:

Ach søger de nedrige steder,
I støvet for Frelseren græder,
Saa faae I vor JEsom i tale,
Thi roserne voxer i dale.

Dér skriver Grundtvig:

O, søger de lavlændte Steder!
Der smile de barnlige Glæder!
Der faae I Guds-Barnet i Tale,
Thi Roserne voxer i Dale!

Grundbevægelsen i de to versioner af strofen er den samme, men tonen er vidt forskellig. Det let klagende “Ach” er blevet til det højstemte “O”, den tiltalte skal ikke længere være “I støvet for Frelseren” og skal ikke græde, men mødes i stedet med smil og “barnlige Glæder”. Den selvfornedrelse, som knytter sig til Brorsons formulering, er ændret. I stedet er sat en formulering, der gennem, hvad der formentlig er en reference til Matt 18,3 (og muligvis også Luk 18,15-17), sætter smil for tårer og giver en anden type guddommeligt svar til ydmygheden i tilbedelsen, idet Jesus nu selv møder den troende i sin ydmygeste skikkelse, som Guds barnet.

Grundtvigs indgreb er langt mere omfattende i versionen fra *Sang-Værk til den Danske Kirke*. Her omskrives Brorsons anden og fjerde strofe således markant (den tredje er – som allerede nævnt – udeladt):

Alt længe henvisnet med *Eden*
 Var Livs-Træets Spire hernelen,
 Til Vinter gav Sommer kun Føden,
 Saa gyldent kun høstede Døden!

Da lod Gud en Rose opskyde,
 Hvis Duft kan oplive og fryde,
 Hvis Saft kan for Døden helbrede,
 Gjenføde Livs-Træet hernelen!

Den grundlæggende teologiske tankebevægelse er i et vist omfang bi-beholdt. Men billedsproget er markant forandret, og med forandringen flytter Grundtvig salmen i sin egen retning. Livstræet har naturligvis bibelsk forbillede. Livets træ er efter syndefaldet ikke længere tilgængeligt for mennesket, og Grundtvig bevarer dermed Brorsons beskrivelse af den tabte paradistilstand, men udfolder den videre. At denne ændring er vigtig for ham, understreges af, at han bortredigerer omtalen af den tabte gudbilledlighed; et tab, som i andre sammenhænge indtager en central stilling for ham.

Den væsentligste teologiske konsekvens af de forandrede formuleringer er, at Grundtvig nedtoner menneskets personlige skyld, der står centralt hos Brorson. Det markeres måske tydeligst af, at Grundtvig omformulerer og udvikler Brorsons botaniske metaforik ved at tilføje billedet af "Livs-Træet", der er visnet efter syndefaldet, men kan genfødes gennem Kristus, og som er eskatologisk, ikke personligt af karakter: Hvor det hos Brorson er en "ære", mennesket har tabt, er der hos Grundtvig tale om en overpersonlig begivenhed: Det er livstræet selv, som er visnet, snarere end mennesket, som er skyld i et fald.

Derudover konnoterer "Livs-Træet" også til det norrøne verdenstræ, Yggdrasil. Grundtvigs tilføjelse er dermed helt ned i de billedsproglige detaljer i overensstemmelse med karakteristikken af Brorson i Ingemann-anmeldelsen, hvor også Yggdrasil-billedet optrådte. Så på i hvert fald dette ene punkt kan man tale om en dokumenterbar sammenhæng fra Grundtvigs Brorsonkarakteristik til hans omdigtninger. Den egenskab, han tillagde forgængerens i sin karakteristik, indskriver han i hans værk i sin gendigtning.

Dermed har Grundtvig bemægtiget sig tidselbilledet og uddyber karakteren af den åndelige død i en tildiget strofe, der kundgør, hvordan tidselgemytterne dyrker fornuftshovmodet. Grundtvig skærper først Brorsons "stoltheds fordervede tanke" til "Hovmods den Helvedes Tanke" og forsyner desuden salmen med en helt ny strofe:

I Hjerner som Boble og Blære,
 Hvor kan I saa daarlige være?
 Kan Eder vel lære Fornuften,
 At finde Livs-Træet i Luften?

Idé såvel som billedsprog er tydeligt Grundtvigs; der synes ikke at være gjort noget forsøg på at tilpasse den nydigtede strofe til Brorson. I stedet passer den fint med Grundtvigs netop i disse år voksende skoletanker, og den ligger i direkte forlængelse af overvejelserne i indledningen til *Nordens Mythologi* (1832) og fortsætter Grundtvigs mangeårige kamp imod den rene fornuftsdyrkelse ved at identificere synden med netop denne type forstandshovmod. Denne forstandskritik svækker i udgangspunktet Brorsons mere omfattende anklage imod tidselgemytterne – at de er ramt af ursynden, stolthed. Formålet med den skærpede beskrivelse af tankens syndighed kan derfor være at opveje denne afsvækkelse. I hvert fald fastholder Grundtvig formuleringen "Hovmods den Helvedes Tanke" i de efterfølgende versioner, hvor den tildigtede strofe optræder.

Forandringen betyder også, at omformuleringen i Brorsons ottende strofe (der grundet den indskudte strofe også er ottende strofe i Grundtvigs version) får en ny karakter, idet den indsættes i en næsten barok antitese: Hvor de af hovmod ramte tror, at man kan "finde Livs-Træet i Luften", søger de troende her i de "lavlændte" steder. Man skal altså i dobbelt forstand holde jordforbindelsen og søge blandt børnene i det lave, for "Roserne voxer i Dale".

Det romantisk-kristne barnemotiv, der udspringer af Jesu bud om at blive som børn igen, og som slet ikke findes hos Brorson, står helt centralt i Grundtvigs udlægning af julen (jf. bl.a. Thodberg 1982, 26), og det falder derfor naturligt, at han erstatter Brorsons underkastelsesmotiv med et råd om at søge det barnlige. Som i gendigtningerne af "I denne søde jule-tiid" har lidelsen ingen kvalitet i sig selv, og i begge julesalmer erstattes den af barnemotivet.

Grundtvig tilføjer endnu en strofe ved salmens afslutning. I Brorsons tekst er de tre sidste strofer fokuseret på den troendes situation *i* verden. De betoner den troendes glæde ved at have fundet og viet sig til rosen/Jesus, og i sidste strofe bliver rosen menneskets frelse midt i den syndige verdens plager. Frelsesmotivet er altså inderliggjort og dennesidigt – det benægter ikke opstandelsen, men ekspliciterer den heller ikke. Grundtvig derimod lægger – karakteristisk for hans vedblivende fokus på forholdet mellem liv og død – endnu et trin til, idet han i sidste strofe lægger et opstandelsesmotiv til Brorsons frelsesbeskrivelse:

Omsonst Man da kaster mig Graven,
 Jeg gaaer med min Rose til Haven,
 Og hører selv i Paradiset
 Af alle Smaa-Blomster den priset!

Strofen bibeholder antitesen fra Brorsons slutstrofe, hvor verdens plager overvindes af Jesus, men lægger dertil en overvindelse af døden, så rosen i en udvidelse af blomstermetaforikken tager jeget med sig til paradiset have. Den lyse tone i denne afslutningsstrofe giver en signifikant vægtforskydning; i stedet for Brorsons tro på trods af plagerne får salmen en langt mere triumferende karakter: Den forkynder himmelsk salighed i trods mod døden.

Versionen fra sangværket går igen i næsten uændret skikkelse i to af de efterfølgende fem versioner, nemlig versionen fra *Rosen-Kjæden* (1843) og – langt senere – i *Psalmer og aandelige Sange* (1868). Til gengæld varierer de tre resterende versioner stærkt fra sangværket. Versionerne fra *Kirke-Psalmer udgivne til Prøve* (1845) og *Fest-Psalmer* (1850) ligger ret tæt op ad hinanden, men betydeligt fjernere fra Brorson, mens versionen i *Tilleg til evangelisk-christelig Psalmebog* (1857) ligger langt tættere på Brorson.

Versionen fra *Kirke-Psalmer udgivne til Prøve* (1845) er stærkt omskrevet. Den har ni strofer i stedet for Brorsons 11, men af disse er de tre fra Grundtvigs egen hånd, mens flertallet af de resterende strofer har været genstand for endog ret beslutsomme indgreb. Med disse indgreb omformer Grundtvig Brorsons forsagelsessalme til en jublende beskrivelse af den levende tro og genopstandeshåbet, som de kommer til verden med Jesus. Her, i 1845, er fordømmelsen så godt som elimineret fra salmen. Næsten hele den indledende beskrivelse af verdens syndighed er bortre-

digeret; det eneste, der er tilbage, er de stive torne samt en oplysning om, at rosen voksede “trods Vinterens Kulde”. Tidselegemytternes hovmod påtales ikke længere eksplicit, men inddrages i stedet i naturmetaforikken, hvor de “kneise paa Bjerg og paa Banke”; Jesus vokser ikke længere op blandt syndige mennesker (som hos Brorson og i Hagen-versionen) eller i “Jorderigs Vildernis” (som i sangværket), men springer som paradisrose op af mulden “Om Julen, trods Vinterens Kulde”. I stedet betones det i to nyskrevne strofer, hvilken glæde der knytter sig til Rosen:

Saa lønlig den spired derinde,
 Hos Jordens lyksaligste Kvinde!
 Den herlig udsporang, uden Hinder,
 Paa Guds barnets deilige Kinder!

Min Rose, den hvide og røde,
 Oprandt med Guds barnet det søde!
 Med Christus, min Frelser, den Kiære
 Den dufter, hans Kirke til Ære!

Om en version af “Op dog Zion” bemærker Stevns, at “Paa den Maade forskydes Brorsons Forestilling om Menighedens Efterfølgelse af Kristus til Grundtvigs Forestilling om Frelserens Tilstedeværelse hos Menigheden” (1938, 6). Noget tilsvarende gør sig gældende her. Hvor Brorsons salme betoner kontrasten mellem rosen, Jesus, og den verden, den vokser i, er Grundtvigs fremstilling langt mildere. Den beskriver et lykkeligt voksested for rosen hos Jesus og ender i den anden af de to ovenstående strofer med at betone netop frelserens fortsatte tilstedeværelse hos menigheden i kirken, hvorved rosen gøres identisk med troen snarere end med Jesus.

Denne mildere tolkning fortsætter i de efterfølgende strofer, hvor tidselegemytterne ganske vist har fået lov at blive, men hvor deres ranke holdning mere er latterlig, de knejser “paa Bjerg og paa Banke”, end den er årsag til fordømmelse. Stoltheden er forsvundet, og det er også fordærvelsen; den forbindelse til Helvede, Grundtvig selv tidligere skrev ind i Brorsons salme, er trukket tilbage, og det er også den tilskrevne strofe, hvori Grundtvig udlagde hovmodet. I stedet fortsætter versionen fra *Kirke-Psalmer udgivne til Prøve* direkte ind i de mildere og mere håbefulde formule-

ringer, Grundtvig i sangværket lagde ind i salmens afslutning, således at opstandelsesmotivet også her kommer til at stå som salmens udgang.

Denne lysere tone fortsættes og forstærkes i *Fest-Psalmer*, der udgør et yderpunkt i Grundtvigs omdigtninger af "Den yndigste rose er funden". Versionen her følger prøvehæftet tæt, men har kun otte strofer. Den strofe, som er udeladt, er Brorsons afslutningsstrofe, der fastholder mennesket som lidende i verden, og som Grundtvig i sangværket og prøvehæftet havde slået parentes om ved at tilføje den afsluttende opstandelsesstrofe. Her fjernes Brorsons slutstrofe, og Grundtvigs nye slutstrofe kommer derfor ikke til at stå som modvægt imod den, men alene som opstandelsesforkyndelse. Interessant nok er det altså netop i den version, som Grundtvig tiltænker sin egen menighed, at omformningen af Brorsons salme er ført længst.

Versionen i P.A. Fengers *Tillæg til evangelisk-christelig Psalmebog* går i den modsatte retning af de to foregående. Den er – i overensstemmelse med udgivelsens generelle linje – tydeligt ført tilbage imod Brorson. Ingen af Grundtvigs tilskrevne strofer er bevaret, og en række af formuleringerne er ændret. Når der ses bort fra den udeladte tredjestrofe, som samtlige Grundtvigs versioner har tilfælles, er den største ændring i syvende strofe (Brorsons ottende strofe), hvor Grundtvig har hentet en ændring over fra *Kirke-Psalmer udgivne til Prøve* og skriver:

Engang I dog synke og segne,
Ak søger de lavere Egne,
Da faaer I Guds barnet i Tale,
Thi Roserne voxer i Dale.

Ud over denne ændring, der isoleret betragtet ikke afgørende forskyder salmen, er ændringerne i forhold til Brorson alene i interpunktion, staveformer og enkelte ord. Heller ikke disse er videre omfattende. Denne tilbageholdenhed er muligvis ikke frivillig fra Grundtvigs side, men spejler efter alt at dømme den redaktionelle situation omkring bogen. Den er et tillæg til en officiel salmebog og skal kunne bruges direkte af kirkegængere fra mange kirkelige retninger. Der er derfor grænser for, hvor mange og hvor ideologisk bestemte ændringer der kan laves, før salmen mister sin almindelige appel til og brugbarhed for menigheden.

Afslutning

Grundtvigs udsagn på skrift om Brorson er fåtallige, og man kan kun med forsigtighed tage dem som udtryk for en sammenhængende anskuelse af forgængerens forfatterskab. Det kan konkluderes, at Grundtvig satte Brorson højt, men at han mente, at karakteren af hans forfatterskab var mere egnet til privatandagt end til kirkebrug. Dette sidste punkt modsiges dog delvist af hans forholdsvis udstrakte gendigtningsspraksis. Grundtvig vender tilbage til Brorson mange gange, bearbejder en ret bred vifte af hans salmer og behandler dertil en del af salmerne mange gange.

Det er velkendt, at genrer er bærere af ideologi (se f.eks. Devitt 1991, Paré 2002, Seitel 2003, Segal 2007, Auken 2015 og, med en lidt anden vinkel, Møller 2015). Idet man socialiseres til at bruge en genre, lærer man også de normer, de magtstrukturer og den verdensanskuelse, som er udtrykt i genren. Dette bliver i særlig grad tydeligt i genrer, der som salmen har en klart ideologisk karakter. I salmen udtrykker menigheden “sin tro, sine følelser og sine eksistentielle oplevelser og taler til Gud i bøn og lovsang” (Auken 2014, 49), og for Grundtvig selv er det at skrive salmer en “religiøs praksis” såvel som en “digterisk udtryksform” (Solten 2014a, 223).

Grundtvig skriver om i salmetekster – andres og sine egne – af både kunstneriske, praktiske og ideologiske grunde (se f.eks. Stevns 1949, Elbek 1959, Pedersen 1991, Thunberg 1992); han følger heri tre kendte kriterier for salmedigtning: forståelighed, dogmatisk korrekthed og sangbarhed (Scheitler 2009, 317). I forbindelse med omdigtningerne af Brorson synes Grundtvigs ændringer i altovervejende grad at være ideologisk bestemte; de enten drejer Brorsonsalmernes udsagn i Grundtvigs egen retning eller modsiger dem direkte. Grundtvigs versioner går fra det let redigerede til det fuldstændig omskrevne, som vi har set det i behandlingen af “Den yndigste rose er funden”, hvoraf nogle versioner kun er ret let redigerede, mens flere er fundamentalt omskrevne.

Man skal være forsigtig med, hvor meget man opfatter Grundtvigs redaktioner som udtryk for en fundamental uenighed imellem de to digtere. Brorson er i vidt omfang en ny digter for Grundtvig og også en digter, han holder af. Omskrivningerne kan derfor lige så vel betragtes som Grundtvigs måde at gøre Brorsonmaterialet brugbart for sig selv og for menigheden; da salmer er trosudtryk, nytter det ikke, hvis deres forkyndelse er

forkert. Generelt er disse ændringer da heller ikke mere radikale, end man ser det i så mange af Grundtvigs andre gendigtninger. Bearbejdningerne kan synes egensindige fra Grundtvigs side, men de er sådan set ikke andet end hans version af den kontrafaktur (Jensen 1972, 20-25), der har fundet sted igennem hele den lutherske salmes historie, fra de reformatoriske salmedigteres forvending af katolske hymner og frem. Tilsvarende rettelser findes i nutidige salmebøgers gengivelser af alle de store salmedigtere.

Alligevel er det klart, at redaktionerne afspejler reelle forskelle imellem de to digtere. Grundtvigs ændringer har et klart teologisk og ideologisk formål. Det er tydeligt, at det er bestemte træk i Brorsons salmer, Grundtvig i særlig grad tager sigte på. Den hårdeste del af Brorsons domsprædiken blødes op, og hans interesse for den særlige trosforståelse, der kommer af lidelsen, neutraliseres eller modsiges.

Samlet set indbyder Grundtvigs gendigtninger altså kun delvis til den konflikt imellem grundtvigianerne og de vakte, man ofte har set spejlet i valget mellem de to salmedigtere (Bramming og Bramming 2016, 250). Skillelinjen kan ses i Grundtvigs versioneringer af Brorson, men der danner sig ikke en konsekvent front. Dels er der ikke noget i Grundtvigs udsagn om Brorson, der tilkendegiver en ideologisk uoverensstemmelse imellem dem, dels varierer Grundtvigs redaktioner meget, og det er kun få af Brorsons udsagn, der konsekvent ændres eller udelades. Ofte glider formuleringer ud i én version blot for at dukke op igen i en senere.

Litteratur¹⁵

Værker af Grundtvig

- (1811), “Hr. Sandsigeren” i *Sandsigeren eller den danske Huusven, et Ugeskrift*, nr. 12, 179-183.
- (1811), “De hellige tre Konger” i *Sandsigeren eller den danske Huusven, et Ugeskrift*, nr. 12, 184-187.

¹⁵ Brorsons enkeltsalmer samt Grundtvigs gendigtninger af disse er separat registrerede i appendikset. Her gengives de værker, hvori enkeltsalmerne, Brorsons og Grundtvigs, optræder. Andre salmer af Grundtvig registreres ligeledes i bibliografien.

- (1815), *Heimdall. Dansk Nyaars-Gave for 1816*, København, Andreas Seidelins Forlag.
- (1825), “Høimesse-Psalmer til Kirkeaarets Helligdage af B.S. Ingemann. Kbh. 1825.” *Grundtvig Arkivet* (skitse), fasc. 116,1.
- (1825), “Høimesse-Psalmer til Kirkeaarets Helligdage af B.S. Ingemann. Kbh. 1825.” i *Theologisk Maanedsskrift*, III, 156-162.
- (1826) “Dansk Tedeum” i *Theologisk Maanedsskrift*, V, V-X.
- (1827), “Om Christendommens Sandhed”, i *Theologisk Maanedsskrift*, IX, 30-62 og 97-148.
- (1828), “Psalmer og aandelige Sange af Thomas Kingo, samlede og udgivne af P. A. Fenger, Præst. Kjøbenhavn 1827” i *Theologisk Maanedsskrift*, XIII, 1-36.
- (1950): “Tag det sorte Kors fra Graven” i *Grundtvigs Sang-Værk I*, København, Det danske forlag, 555-556 (Originalår 1832).
- (1832), *Nordens Mythologi eller Sindbilled-Sprog*, København, J.H. Schubothes Boghandling.
- (1837), *Sang-Værk til den Danske Kirke*, København, Wahlske Boghandels Forlag.
- (1843), *Psalme-Blade til Kirke-Bod*. Se Johansen (1948-1954), bd. 2., 207-222.
- (1844), Trykte salmeblade. Se Johansen (1948-1954), bd. 2, 252-255.
- (1850, mange efterfølgende udgaver og tillæg), *Fest-Psalmer*, København, J.D. Qvist.
- (1868-1881), *Psalmer og aandelige Sange*, København, Michaelsen & Tillge; K. Schönberg.

Værker af andre forfattere

- Arndal, Steffen (uden årstal), “Hans Adolph Brorson”. DSL: Arkiv for Dansk Litteratur. http://adl.dk/adl_pub/fpportraet/cv/FpPdf.xsql?nnoc=adl_pub&ff_id=34
- Auken, Sune (2015), ”Contemporary Genre Studies: An Interdisciplinary Conversation with Johannine Scholarship”, i Larsen, Kasper Bro (red.), *The Gospel of John as Genre Mosaic*, Leiden, Vandenhoeck & Ruprecht, 47-66.
- (1996), “Stjernernes Morgensang. Om N.F.S. Grundtvigs historiske salme: Hyrderne ved Bethlehem”, *Grundtvig-Studier 1996*, 212-227.
- (2005), *Sagas spejl*, København, Gyldendal.
- (2006), “Svar til Johnny Kondrup og Svend Skriver”, i *NORDICA 23*, 237-255.

- (2014), “Grundtvig og genrene. En introduktion”, i Auken, Sune og Sunesen, Christel (red.), *Ved lejlighed. Grundtvig og genrene*, Hellerup, Spring, 25-65.
- Bramming, Bente og Bramming, Torben (2016), *Brorson. Sjælens digter*, København, Kristeligt Dagblads Forlag.
- Brorson, Anders Winding (red., 1823), *Nogle af salig Biskop Hans Adolph Brorsons Psalmer, uddragne af Samlingen, Troens rare Klenodie*, København, Andreas Seidelin.
- Brorson, H.A. (1733), *Nogle Advents-Psalmer, tillige med et Tillæg til de forhen udgifne Jule-Psalmer, Gud til ære og Hans Kircke til opmuntring*, Tønder, Clausz Kieszbuy.
- (1732), *Nogle Jule-Psalmer/ Gud til Ære og Christne-Siæle i sær siin elskelige Meenighed til Opmuntring til den forestaaende glædelige Jule-Fest*, Tønder, Clausz Kieszbuy.
- (1739), *Troens rare Klenodie*, København, Frantz Christian Mumme.
- (1742), *Troens rare Klenodie*, København, Frantz Christian Mumme.
- (1765), *Svane-Sang*, København, August Friderich Stein.
- (1951-1956), *Samlede Skrifter* (Udg. af L.J. Koch), København, DSL.
- Den Nye Psalme-Bog* (1740), red. Erik Pontoppidan, København, Ernst Henrich Berling.
- Devitt, Amy (1991), ”Intertextuality in Tax Accounting: Generic, Referential and Functional” i Bazerman, Charles og Paradis, James (red.), *Dynamics of the Professions: Historical and Contemporary Studies in Writing in Professional Communities*, Madison, University of Wisconsin, 291-303.
- Elbek, Jørgen (1959), “Grundtvig og de latinske hymner, i *Grundtvig-Studier 1959*, 7-63.
- Evangelisk-kristelig Psalmebog* (1798), København, Johan Frederik Schultz.
- Fenger, Peter Andreas, *Psalmer og aandelige Sange af Thomas Kingo*. Se under: Kingo, Thomas.
- Fest-Psalmer* (1850), udgivet af P. Rørdam, København, J.D. Qvist.
- Fortsættelseshæfte til Rørdams Fest-Psalmer (uden titelblad). Se Johansen (1948-1954), bd. 3, 91-93.
- Freylinghausen, J.A. (1714), “Auf! auf! weil der tag erschienen”, i *Neues geistreiches Gesang-Buch*, no 1, Halle, Waysenhaus.
- Hagens salmebog: se *Historiske Psalmer og Riim til Børne-Lærdom*.
- Hauge, Hans Nielsen (red., 1799), *De sande Christnes udvalgte Psalmebog*, Trondhiem, W. Stephanson.

- Historiske Psalmer og Rimm til Børne-Lærdom* (1832), red. L.C. Hagen, København, N.C. Ditlevsens Forlag.
- Ingemann, B.S. (1825), *Høimesse-Psalmer til Kirkeaaarets Helligdage*, København, Andreas Seidelin.
- Jensen, Thorkil Borup (1972), "Hvad er en salme. Forsøg på en genrebestemmelse" i Jensen, Thorkild Borup og Bugge, K.E. (red.), *Salmen som lovsang og litteratur*, København, Gyldendal, 9-62.
- Johansen, Steen (1948-1954), *Bibliografi over N.F.S. Grundtvigs skrifter*, København, Gyldendalske Boghandel.
- Jørgensen, A.D. (1886), *Hans Adolf Brorson, Særtryk af Nordslesvigsk Søndagsblad*, Flensborg, Karl Schönbergs Boghandel.
- Kingo, Thomas (1995), "BRyder frem I hule Sukke" i Kingo, Thomas, *Digtning i udvalg*, udgivet af Marita Akhøj Nielsen, København, DSL, 375-383 (Originalår 1689).
- (1827), *Psalmer og aandelige Sange af Thomas Kingo* (udg. af Peter Andreas Fenger), København, Den Wahlske Boghandel.
- (1975), "Gak under Jesu Kors at staa" i Kingo, Thomas, *Samlede Skrifter*, IV, København, DSL, 475-478 (Originalår 1689).
- (1995), "Som dend gyldne Sool frembryder", i Kingo, Thomas, *Digtning i udvalg*, København, DSL, 384-386 (Originalår 1689).
- Kirke-Psalmer udgivne til Prove* (1845), København, C.A. Reitzels Forlag.
- Koch, L.J. (1956), "Indledning til Svane-Sang" i Brorson, H.A., *Samlede Skrifter*, III (udg. af L.J. Koch.), København, DSL, 7-25.
- Kondrup, Johnny (2006), "Anden officielle opposition ved Sune Aukens disputatsforsvar den 3. juni 2005" i *NORDICA* 23, 211-230.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming (1980), *Det handlende ord*, København, Gad.
- Malling, Anders (1966), *Dansk salmehistorie* 5, København, J.H. Schultz Forlag.
- Møller, Jes Fabricius (2015), "Fædrelandet som tragisk helt – genrer og plotlægning i fortællingen om 1864 og 1920" i Adriansen, Inge og Frandsen, Steen Bo (red.), *Efter 1864. Krigens følger på kort og langt sigt*, Odense, Syddansk universitetsforlag, 145-160.
- Nielsen, Erik A. (2013), *H.A. Brorson. Pietisme, meditation, erotik*, København, Gyldendal.
- Paré, Anthony (2002), "Genre and Identity: Individuals, Institutions, and Ideology" i Coe, Richard, Lingard, Lorelei og Teslenko, Tatiana (red.), *The Rhetoric and Ideology of Genre*, Cresskill, Hampton Press, 57-71.

- Pedersen, Jørgen (1991), "Den dybe sammenhæng", i Pedersen, Jørgen, *Fra Augustin til Johannes V. Jensen*, København, Museum Tusulanums Forlag, 165-203.
- Pontoppidans salmebog, se *Den Nye Psalme-Bog*.
- Psalmebog* (1850), udgivet af Roskilde-Konvents Psalmekomite, København, C.A. Reitzel.
- Psalmebog* (1852), udgivet af Roskilde-Præstekonvent, København, C.A. Reitzel.
- Psalmes til den stille Uge og Paasken* (1846), udgivet af J.F. og R. Th. Fenger, København, C.A. Reitzel.
- Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt* (1856), København, Det Kongl. Vaisenhusets Forlag.
- Psalmes* (1856), udgivet af P. Rørdam, København, C.G. Iversens Forlag.
- Rahbek, Knud Lyne (1816), "Til Digteren Grundtvig" i *Tilskueren*, 29,
- (1819), *Udsigt over den danske Digtekunst under Kong Frederik den Femte*, København, Andreas Seidelin.
- Riegels, Niels (1798), *Smaa historiske Skrifter*, 3, København, A. Soldins Forlag.
- Rosen-Kjæden* (1843), udgivet af Jacob Christian Lindberg, København, eget forlag.
- Rørdams Fortsættelseshefte til Rørdams Fest-Psalmer. Se Fortsættelseshefte til Rørdams Fest-Psalmer.
- Scheitler, Irmgard (2009), "Geistliches Lied, Kirchenlied" i Lamping, Dieter (red.), *Handbuch der literarischen Gattungen*, Stuttgart, Kröner, 316-324.
- Segal, Judy Z. (2007), "Breast cancer narratives as public rhetoric: genre itself and the maintenance of ignorance" i *Linguistics and the Human Sciences*, 3/1, 3-23.
- Seitel, Peter (2003), "Theorizing Genres – Interpreting Works" i *New Literary History*, 34/2, 275-297.
- Solten, Therese Bering (2014a), "Salmen" i Auken, Sune og Sunesen, Christel (red.), *Ved lejlighed. Grundtvig og genrerne*, Hellerup, Spring, 223-251.
- (2014b), *Troens Øjeblik. Et tematisk, hermeneutisk og genreorienteret studie i N.F.S. Grundtvigs salmer*, København, Publikationer fra Det Teologiske Fakultet (nr. 50).
- Stevns, Magnus (1938), "Fra Grundtvigs Salmeværksted" i *Danske Studier*, 1-17.
- (1949), "Grundtvig og Kingos Salmer" i *Grundtvig-Studier 1949*, 16-34.
- Sørensen, Jørgen (1966), "Grundtvig og Brorson", i *Grundtvig-Studier 1966*, 39-67.

- Tillæg til evangelisk-christelig Psalmebog* (1857), 1. oplag, udgivet af P.A. Fenger, København, C.G. Iversens Forlag.
- Tillæg til evangelisk-christelig Psalmebog* (1864), 4. oplag, udgivet af P.A. Fenger, København, C.G. Iversens Forlag.
- Tillæg til evangelisk-christelig Psalmebog* (1867), 5. oplag, udgivet af P.A. Fenger, København, C.G. Iversens Forlag.
- Thodberg, Christian (1983), "Grundtvig som salmedigter" i Thodberg, Christian og Thyssen, Anders Pontoppidan (red.), *Grundtvig og grundtvigianismen i nyt lys*, Aarhus, Anis, 163-196.
- (1982), "Om Grundtvigs poetik med særligt henblik på den bibelske inspiration", i *Grundtvig-Studier 1982*, 20-45.
- Thunberg, Lars (1992), "Grundtvig og de latinske salmer – et teologisk perspektiv", i *Grundtvig-Studier 1992*, 65-92.
- Toldberg, Helge (1950), *Grundtvigs symbolverden*, København, Gyldendal.
- Tro, Haab og Kjærlighed* (1841), udgivet af L.N. Boisen, Nykøbing, Udgiverens Forlag.
- Tveit, Sigvald (1994), "Borsonsangen i Norge – Noen trekk ved den musikalske arven" i *Hymnologiske Meddelelser*, 303-309.
- Wimsatt, W. K. & Beardsley, M.C. (1946), "The Intentional Fallacy" i *Sewanee Review*, 54/3, 468-488.